

Orhon Yazıtlarında Geçen *t(e)ηri töp(ü)sinte tut(u)p yüg(e)rü kötürm(i)ş* İbaresine Üzerine

On Expression t(e)ηri töp(ü)sinte tut(u)p yüg(e)rü kötürm(i)ş In The Orkhon Inscriptions

Salih DEMİRBİLEK*

Dede Korkut, Aralık 2016/11: 47-52

Öz

Köl (Kül) Tigin Yazıtında geçen (KT D 11) *Türk bodun yok bolmazun tiyin bodun bolçun tiyin kañım ilteriş kaganıg ögüm ilbilge katunug teñri töpüsinte tutup yügerü kötürmiş* (Bilge Kağan yazıtında BK D 10=*kötürti*) *erinç* cümlesinde geçen *teñri töpüsinte tutup yügerü kötürmiş* ibaresinin sorunlu aktarıldığını düşünmekteyiz. Bu ibare aktarılırken genellikle gökyüzü ile ilişkilendirilmiştir. Oysa bu ibare tümüyle (Kök)Türklerin siyasi tarihlerinde bir dönüm noktası olan devletin ikinci defa kuruluşuyla (682) ilgilidir. Söz konusu cümle, metinde geçen kimi sözcüklerin diğer tarihi metinlerdeki kullanımları ve yazıtlarda geçtiği bağlamlar dikkate alındığında "*Tanrı, Türk halkı yok olmasın diye, millet olsun diye babam İlteriş Kağam (ve) annem İlbilge Katunu [(diğer Kök(Türklerin)] üzerinde tutup tahta oturtmuş/(tu) şüphesiz.*" biçiminde aktarılabilir.

Anahtar Sözcükler: Orhon Yazıtları, Köl Tigin, Bilge Kağan, Teñri, Kötürmek.

Abstract

It can be said that the *teñri töpüsinte tutup yügerü kötürmiş* in the sentence of *Türk bodun yok bolmazun tiyin bodun bolçun tiyin kañım ilteriş kaganıg ögüm ilbilge katunug teñri töpüsinte tutup yügerü kötürmiş* (Bilge Kağan yazıtında BK D 10=*kötürti*) *erinç* within Köl (Kül) Tigin inscription is misrepresented. However, this expression are concerned with the establishment of the state (682), which is a turning point in the political history of (Kök) Turks. When the uses in the other historical texts and contexts in the inscriptions of the words in the text are taken into account, this sentence can be interpreted as "*Tanrı, Türk halkı yok olmasın diye, millet olsun diye babam İlteriş Kağam (ve) annem İlbilge Katunu [(diğer Kök(Türklerin)] üzerinde tutup tahta oturtmuş/(tu) şüphesiz*"

Key Words: Orhon Inscriptions, Köl Tigin, Bilge Kagan, Teñri, kötürmek.

Orhon yazıtları, Thomsen tarafından çözümlenmesinden günümüze çeşitli çalışmalara konu olmaya devam etmektedir. Bu çalışmalar daha çok transkripsiyon ve anlamlandırma ağırlıklıdır. Metinlerde gerek okumaya gerekse de adlandırmaya dayalı halen çözümlenmemiş sorunlar mevcuttur. Bizce bu metinlerdeki sorunlu anlamlandırılmış ibarelerinden biri de Köl (Kül) Tigin Yazıtının Doğu yüzünün 11.satırında yer alan *Türk bodun yok bolmazun tiyin bodun bolçun tiyin kañım ilteriş kaganıg ögüm ilbilge katunug teñri töpüsinte tutup yügerü kötürmiş*

*Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: demirbileksalih@hotmail.com

cümlesindeki *tenri töpüsinte tutup yügerü kötürmiş* ibaresidir. Aynı ibare, Bilge Kağan yazıtının Doğu yüzünün 10. satırında ise yüklemi görülen geçmiş zamanla kullanılmıştır: *kötürti*.

Köl(Kül) Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının Doğu yüzlerinin ilk satırlarında II.(Kök)Türk kağanlığı kurulmadan öncesi yaşanan Fetret dönemi anlatılır. Bu dönemde bağımsızlığını yitiren (Kök)Türkler Çin'e tabi olmuşlar; daha kötüsü Çin'in asimile politikaları sonucu yok olmayla karşı karşıya kalmışlardır. Yok oluştan tekrar dirilişe kadar ki süreç örneğin Köl(Kül) Tigin yazıtında kısaca şöyle tasvir edilmiştir:

(KT D 10)...*yok(a)du : b(a)rır : (e)rm(i)ş : üze : türük : t(e)ñr(i)si : türük iduk yiri : (KT D 11) subı : (a)nça (e)tm(i)ş : türük : bod(u)n : yook : bolm(a)zun : tiy(i)n : bod(u)n : bolçun tiy(i)n : k(a)ñ(i)m : ilt(e)r(i)ş k(a)g(a)n(i)g : ög(ü)m : ilbilge k(a)tun(u)g : t(e)ñri : töp(ü)sinte : tut(u)p : yüg(e)rü : kötürm(i)ş (e)r(i)nc : k(a)ñ(i)m k(a)gan : yiti y(e)g(i)rm(i) (e)r(i)n : t(a)ş(i)km(i)ş t(a)şra : (KT D12) yor(i)yur : tiy(i)n : kü (e)ş(i)d(i)p : b(a)lıkd(a)kı : t(a)gıkm(i)ş : t(a)gd(a)kı : inn(i)ş : tir(i)l(i)p : y(e)tm(i)ş (e)r bolm(i)ş : t(e)ñri : küüç : birtük üç(ü)n : k(a)ñ(i)m k(a)g(a)n : süsi : böri t(e)g : (e)rm(i)ş : y(a)gısi : kooñ t(e)g (e)rm(i)ş : ilg(e)rü : kuur(i)g(a)ru : sül(e)p : ti[r]m[i]ş : kubr(a)t[ı]m : k(a)m(a)gı (KT D13) y(e)ti yüz (e)r : bolm(i)ş : y(e)ti yüz (e)r : bol(u)p : (e)ls(i)r(e)m(i)ş : k(a)g(a)nş(i)r(a)m(i)ş : bod(u)n(u)g : küñ(e)dm(i)ş : kuul(a)dm(i)ş : bod(u)n(u)g : türük : törüsin : ıçg(i)nm(i)ş : bod(u)n(u)g : (e)çüm (a)pam : törüsinçe : y(a)r(a)tm(i)ş : ... (Tekin 2014: 27) (KT D10)...*Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İltiş Hakamı (ve) annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar muhakkak ki. Babam Hakan on yedi adamla baş kaldırmış, (İltiş) baş (KT D12) kaldırıyor diye haber alıp şehirdekiler dağa çıkmış, dağdakiler (şehir) inmiş, derlenip toplanıp yetmiş kişi olmuşlar. Tanrı güç vermiş (olduğu) için, babam hakanın askerleri kurt gibi imiş, düşmanları (da) koyun gibi imiş. Doğuya (ve) batıya sefer edip (adam) toplamış (ve) yığmış. (Sonunda) hepsi (KT D13) yedi yüz kişi olmuşlar. Yedi yüz kişi olup devletsiz kalmış, hakansız kalmış halkı, cariye olmuş, kul olmuş halkı, Türk örf ve adetlerini bırakmış halkı, atalarımın dedelerimin töresince (yeniden) yaratmış (ve) eğitmiş.... (Tekin 2014: 27)**

Aktarılrken sorunlu olduğunu düşündüğümüz *Türk bodun yok bolmazun tiyin bodun bolçun tiyin kağanıg ögüm ilbilge katunug tenri töpüsinte tutup yügerü kötürmiş (BK=kötürti) erinç* cümlesinin okunuşu ve aktarılmasıyla ilgili erişebildiğimiz kimi araştırmacıların değerlendirmeleri şu şekildedir:

V. THOMSEN: KT D-11 *türk budun joq bolmazun tijn, budun bolçun tijn, aqanım iltirış, qağanıy, ögüm ilbilgä qatunıy tenri töpüsindä tutıp jögürü kötürmiş erinç; BK D-10 türk budun joq bolmazun tijn, budun bolçun tijn tenri töpüsindä tutıp jögürü kötürti erinç* "Türk halkı yok olmasın diye, yeniden halk olsun diye, babam İltiş Kağanı ve annem İlbilge Hatunu göğün tepesinde tutup, yükseltmişler." (Thomsen 2002: 133-134)

H.N.ORKUN: *türk budun yok bolmazun tiyin tiyin, budun bolçun bolmazun tiyin, aqanım iltirış kağanıg ögüm ilbilge katunıg tenri töpüsindä tutıp yügerü kötürmiş erinç; BKD türk budun yok bolmazun tiyin tiyin, budun bolçun bolmazun tiyin, Tenri töpüsindä tutıp yügerü kötürti erinç* "Türk kavmi yok olmasın diye, millet olsun diye babam Elteriş hakamı, annem Elbilge hatunu Tanrı tepesinde tutup yukarı götürmüş." (Orkun 1987: 34-35)

M. ERGİN: KT D-11 *Türk bodun joq bolmazun tiyin budun bolçun tiyin kağanıg İltirış Kağanıg ögüm İlbilge Katunıg tenri töpüsindä tutup yügerü kötürmiş erinç* "Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İltirış Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinde tutup yukarı kaldırmış olacak." (Ergin 2004: 12-13); BK D-10 *Türk bodun joq bolmazun tiyin budun bolçun tiyin kağanıg İltirış kağanıg ögüm İlbilge Katunıg tenri töpüsindä tutup yügerü kötürti erinç* "Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İltirış kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır." (Ergin 2004: 36-37).

T.TEKİN: KT D-11 *türük : bod(u)n : yook : bolm(a)zun : tiy(i)n : bod(u)n : bolçun tiy(i)n : k(a)ñ(i)m : ilt(e)r(i)ş k(a)g(a)n(i)g : ög(ü)m : ilbilge k(a)tun(u)g : t(e)ñri : töp(ü)sinte : tut(u)p : yüg(e)rü : kötürm(i)ş (e)r(i)nc* "Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İltiş Hakamı (ve) annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar muhakkak ki." (Tekin 2014:26,27); BK D-10 *türük : bod(u)n : yok : bolm(a)zun : tiy(i)n : bod(u)n : bolçun tiy(i)n : k(a)ñ(i)m : ilt(e)r(i)ş : k(a)g(a)n(i)g : ög(ü)m ilbilge k(a)tun(u)g : t(e)ñri : töp(ü)sinte : tut(u)p : yüg(e)rü : köt(ü)rti (e)r(i)nc* "Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İltiş Hakamı (ve) annem İlbilge Hatun'u göğün tepesinde tutup (daha) yukarı kaldırdılar şüphesiz." (Tekin 2014: 52,53).

A. BERTA: KT D/BK D 11 türk bodwn yoq bolmazwn tēyin bodwn bol°çwn tēyin qañım elteriş qayanıy öğüm el bilýe qatwnıy teñri töpösinde tutup yüğ(γ)erü kötürmüš “Türk bodunu yok olmasın -diyerek-, bodun olsun -diyerek-, babam Elteriş kağanı, annem El Bilge hatunu Tengri yukarıdan tutup yükseltmiş (Berta 2010: 147,194).

A.B. ERCİLASUN: Türk bodun yok bolmazun tiyin, bodun bolçun tiyin Kañım İltiriş Kaganıy, Öğüm İlbilge Katunıy teñri töpösinte tutup yüğerü kötürmiş erinç “Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İltiriş Kağan’ı, Anam İlbilge Katun’u Tanrı tepesinden tutup yukarı kaldırdı.” (Ercilasun 2011: 95).

A.B.ERCİLASUN: KT D 11 Türk bodun yok bolmazun tiyin, bodun bolçun tiyin, kañım İltiriş Kaganıy, öğüm İlbilge Katunıy Teñri, töpösinte tutup yüğerü kötürmiş erinç “Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İltiriş Kağanı, annem İlbilge Katunu Tanrı, tepelerinden tutup yukarı kaldırmış.”(Ercilasun 2016: 512-513); BK D 10 Türk bodun yok bolmazun tiyin, bodun bolçun tiyin, kañım İltiriş Kaganıy, öğüm İlbilge Katunıy Teñri, töpösinte tutup yüğerü kötürtü erinç “Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İltiriş Kağanı, annem İlbilge Katunu Tanrı, tepelerinden tutup yukarı kaldırdı.”(Ercilasun 2016: 560-561).

M. ÖLMEZ: KTD-11 türük : bodun : yoq : bolmazun : tēyin : bodun : bolçun tēyin : kañım : elteriş kaganıy : öğüm : elbilge katunıy : teñri : töpösinte : tutup : yüğerü : kötürmiş erinç: “Belli ki Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye babam Elteriş Kağanı, annem Elbilge sultanı göğün tepesinden çekip yükseltmişler (Ölmez 2015: 85, 98); BK D-10 türük : bodun : yok bolmazun : tēyin : bodun : bolçun tēyin : kañım : elteriş : kaganıy : öğüm : elbilge : katunıy : teñri : töpösinte : tutup : yüğerü : kötürtü erinç “Belli ki Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye babam Elteriş Kağanı, annem Elbilge sultanı göğün tepesinden çekip yükseltmişler” (Ölmez 2015: 137, 152).

E.AYDIN: KTD-11 türük bodun yoq bolmazun tēyin bodun bolçun tēyin kañım elteriş kaganıy öğüm elbilge katunıy teñri töpösinte tutup yüğerü kötürmiş erinç “Türk halkı yok olmasın diye halk olsun diye babam Elteriş Kağan’ı, annem Elbilge Hatun’u (Ebedî) gök, tepelerinden ? tutup (göğ) yükseltmiş elbette” (Aydın 2014: 59); BK D-10 türük bodun yoq bolmazun tēyin bodun bolçun tēyin kañım elteriş kaganıy öğüm elbilge katunıy teñri töpösinte tutup yüğerü kötürtü erinç “Türk halkı yok olmasın diye halk olsun diye babam Elteriş Kağan’ı, annem Elbilge Hatun’u (Ebedî) gök, tepelerinden tutup (göğ) yükseltmiş elbette” (Aydın 2014: 90-91).

H.ŞİRİN: türk bodun yok bolmazun tiyin bodun bolçun tiyin kañım ilteriş kaganıy öğüm ilbilge katunıy teñri töpösinte tutup yüğerü kötürmiş erinç “Türk halkı yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İltiriş kağanı, annem İlbilge hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırdı kuşkusuz.” (Şirin 2015: 195)

R. ÖZTÜRK: TÜRÜK : BODuN : YOK : BOLMaZUN : TİYİN : BODuN : BOLÇUN : TİYİN : KaÑıM : İLTİRİŞ : KaGaNıG : ÖGÜM : İLBİLGE : KaTUNUG : TeÑRİ : TÖPÜSİNTE : TUTUP : YÜGeRÜ : KÖTÜRMIŞ : eRİNÇ : “Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İltiriş Kağan’ı, annem İlbilge Hatun’u Tanrı tepesinde(n) tutup yukarı kaldırmış şüphesiz.” (Öztürk 2014: 76)

Araştırmacılar metinde geçen *Teñri töpösinte tutup yüğerü kötürmiş* ibaresini aktarırlarken genellikle gökyüzüyle ilişkilendirmişlerdir. Bu ilişki, Göktanrının gökyüzündeki varlığına dayandırılabilir. Bu ilişkilendirmeyi yapanlardan biri de Clausen’dir. O da etimolojik sözlüğünde, *Teñri töpösinde ibaresini diğerleri gibi göğün tepesinden* “from the height of heaven” şeklinde anlamlandırmıştır (Clausen 1972: 436). Oysa bu ifadede (Kök)Türklerin mitolojisinin bir yansıması olmakla birlikte; siyasi tarihleri açısından bir dönüm noktasını teşkil eden yeniden var oluş tarihini de barındırmaktadır. Bilge Kağan, burada bağlama uygun olarak II.(Kök)Türk devletinin kuruluşunu (682) anlatmaktadır.

Yazıtlardan verilen bilgilere göre; Çin’e esir olmuş (Kök)Türkler bu esaretten bir kurtuluş yolu arıyorlardı. (Kök)Türklerin yok olmalarına razı olmayan Tanrının da yardımıyla ve onayıyla elli yıllık esarete ve kağansız kalmışlığa son vermek için yazıtlarda sayıları önce 17 olarak verilmiş (Kök)Türk eri, muhtemelen ortak karar almak için ilk toplandıkları mecliste kendilerinin üzerine (töpösinte) lider / önder olarak Kutluk’u Kağan seçerler (eşi İlbilge’de Katun olmuştur) -tabii ki alınmış bu karar, inançları gereği Tanrıya aitmiş gibi ifade edilmiştir-ve ardından Çin’e karşı bağımsızlık için isyan başlatırlar. Kısa sürede yeni katılımlarla bu sayı 70’e ve ardından

700'e ulaşır. İsyanın başarıya ulaşip bağımsızlığın elde edilmesiyle II. (Kök)Türk Hakanlığı dönemi başlar (682). Tanrı, kut bağışlamış olduğu için Kutluk, İlteriş lakabı ve Kağan unvanını alır; eşi İlbilge ise Katun unvanına kavuşur. Tanrı tarafından meşru bir kağan ve katuna kavuşan (Kök)Türkler, Ötükende tekrar bağımsız bir devlete sahip olmuşlardır. Bu siyasi ve tarihi tablodan hareketle, ibare geçtiği bağlama uygun olarak şu şekilde anlamlandırılabilir: "Tanrı, Türk halkı yok olmasın diye, millet olsun diye babam İlteriş Kağanı (ve) annem İlbilge Katunu [(diğer Kök(Türklerin)] üzerinde tutup tahta oturtmuş/(tu) şüphesiz."

Bu anlamlandırmaya ibarede geçen kimi sözcükleri analiz ederek de ulaşabiliriz.

Tenri "Tanrı": Tengri, bugüne kadar yapılan okumalarda olduğu gibi gök değil Tanrı anlamıyla yer alır. Kendisine tapılan, kut bağışlayan ilahi güçtür. Tenri Türkleri korur, bu koruyuculuk Köl(Kül) Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında ifade edildiği gibi onları tekrar bir araya toplar. Buna göre Tenri, dağılmış, yok edilmiş (Kök)Türlere tekrar bir kağan ve katun tayin ederek onları bir araya getirir, diriltir. Böylece (Kök)Türkler tekrar bağımsızlıklarını kazanmışlardır. İbarede kağanlık (kut) ve katunluk bağışlamak Tanrıya ait olduğu Bilge Kağan tarafından bir kere daha teyit edilmiştir. Ercilasun da bu ibarede geçen Tenri sözcüğü için şu notu paylaşmıştır: "Buradaki kelime "gök" anlamındaki tenri olamaz. KT D 25'te Tanrı'nın kağan ile katunu yükselttiği açıkça yazıyor: kağanı, ögüm katunug kötürmiş Tenri." (Ercilasun 2016: 636).

Töpü "tepe, üst, yukarı, üzeri" anlamında edat olarak da kullanılabilir. Bu ibarede geçen töpü sözcüğü araştırmacılarca genellikle gökyüzüyle ilişkilendirilmiştir. Oysa, töpü sözcüğü Tenri sözcüğüyle isim tamlaması kuruluşunda [Tengri töpüsinte (göğün tepesinden)] değil; tamlayanı düşmüş iyelik gurubu şeklinde [(diğerlerinin) üzerinde tutup] biçiminde yer almıştır. Zarf tümleci görevindeki töpü edatı, cümlede Tanrı, Kutluk'u, kendisine ilk katılmış on yedi arkadaşının üzerinde tutup (töpüsinte tutup) kağan seçtirmesini (Kutluk'un kut'a kavuşmasını) anlatmaktadır. Töpü sözcüğü töbe biçimiyle edat görevinde eski bir Uygur şiirinde de benzer anlamıyla geçmektedir:

İş kılgu eygü işni
Körkitür köni yolnu,
Kesmengler egri tanlı
Töbesinde mivesi var

(iyi arkadaşı eş edinmeli / o insana doğru yolu gösterir; eğri dalı kesmeyiniz, tepesinde meyvası var!) (Arat 1991: 262-263).

Sözcük bugüne kadar yapılmış çalışmalarda genellikle isim olarak "tepe, zirve vb." anlamlarıyla kaydedilmiştir. Li, eserinde töpü edatına "Sontakı Gibi Kullanılan Adlar" bölümünde yer vermiş ve çağdaş Türkçedeki kullanımlarına örnekler vermiştir (Li 2004: 740-743). Hocam Hacıeminoğlu ve Atay ise eserlerinde "tüben / töben" biçimiyle "aşağı" anlamında bir edata yer vermişlerdir (Hacıeminoğlu 1984: 96; Atay 2014: 58).

(Yügerü) kötürmek: "(yukarı) götürmek/taşımak"tan anlam genişlemesiyle mecazen "tahta oturmak; makamı yükselmek" anlamında kullanılmıştır. Kağanlık yazıtlarında rastlanan kötür- "tahta çıkmak" anlamında ve kağan için kullanılan tabu sözcüklerden biridir. Uygur metinlerinde kötürmek sözcüğü baş yerine daha çok örü sözcüğüyle birlikte kullanılmıştır. Orta Türkçe metinlerinden Kutadgu Bilig'de de (hem örü ile baş ile birlikte) kullanımına rastlanılan sözcük, yügerü'ye karşılık baş sözcüğüyle birlikte kullanılıp deyimleşmiştir (Güner 2016: 87).

kayu az yaşadı kayusu uzun
kayu baş kötürdi bedükrek sözün 6396 (Arat 2006: 1054-1055)
(Kimi az yaşadı, kimi çok; kimi de hakimane sözleriyle yüksek makama erişti.)

kiming devleti baş kötürse örü
kamug edgü kılgu budunka törü 545

(Halkın içinde yükselip ikbale eren insan halka hep iyi kanunlar koymalıdır.)(Arat 2006: 174-175)

Oğuznamelerde de *kötür-* / *köter-* fiili “tahta geç(ir)mek” anlamında kullanılmıştır.

Kozi Yavı atlı oğlu bar irdi anı pâdişâh köterdi (Kargı Ölmez: 1996: 165)

Kuzı Yavı atlı oğlu bar irdi, anı pâdişâ(h) köterdiler (Demir-Aydoğdu 2015: 138)

Kün Han ölgendin song barça Oguz Hânning nebîreleri ve il yahşıları yığılıp Kayını hân köterdiler (Kargı Ölmez 1996: 163)

Ve Kün Han ölgendin song barça Oguz Hanıng nebîreleri ve il yahşıları yığılıp Kayı Han, han köterdiler...113/2-3 (Demir-Aydoğdu 2015: 138)

Takı kaysı uruğu köp bolsa andın pâdişâh köterdiler (Kargı Ölmez 1996: 167)

Kaysı uruğu köp bolsa andın pâdişâh köterdiler (Demir-Aydoğdu 2015: 144)

Buna göre, *yügerü kötür-* Tanrının onayıyla /kut bağışlamasıyla “yüksek bir makama yani tahta çıkarılmak” anlamında kullanılmıştır. Buradaki makamlar ise *Kagan* ve *Katun* sözcükleriyle ifade edilmiş en yukarıdaki (Tanrıya yakınlaştırılmış) makamlardır. Buna göre Türklerin mahvolduğunu gören ve buna izin vermek istemeyen Tanrı, (Kök)Türkler arasından İlteriş ve İlbilge’yi seçerek diğer (Kök)Türklerin üzerine, İlteriş’i kağan; İlbilge’yi ise katun makamına yükseltmiştir. Tabii ki Kutluk ve İlbilge isyana öncülük eden meclis tarafından seçilmişlerdir ama bu seçimin meşruluğunda (bey ve boylarca kabul görmesi ve yaygınlaşması için) Tanrının onayı vurgulanmıştır. Böylece (Kök)Türkler, kağan ve katunlarını bulup ardından verdikleri mücadele sonucunda bağımsız bir devlete kavuşmuşlardır.

Benzer bir ifadeyi *yügerü* zarfını kullanmadan, *kötür-* fiili ile bu sefer Bilge Kağan kendisi için de kullanmıştır: (KT D25) *türük : bod(u)n(u)g : (a)tı küsi : yok bolm(a)zun : tiy(i)n : k(a)ñum k(a)g(a)n(i)g ög(ü)m k(a)tun(u)g : köt(ü)rm(i)ş : t(e)ŋri : il bir(i)gme : t(e)ŋri : türük : bod(u)n : (a)tı küsi : yok bolm(a)zun [tiy(i)n : öz(ü)m(i)n : ol t(e)ŋri] (KT D26) k(a)g(a)n : ol(u)rtdı (e)r(i)nç (Tekin 2014: 30) “(KT D25) ...Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, babam hakamı (ve) annem hatunu yüceltmış olan Tanrı, devlet veren Tanrı, Türk halkı(nın) adı sanı yok olmasın diye, beni o Tanrı (KT D26) hakan (olarak tahta) oturttu, hiç şüphesiz.” (Tekin 2014: 31). Bu ifadeler Bilge Kağan yazıtının Doğu yüzünün 20. ve 21. satırlarında da tekrar edilmiştir. Burada ilgi çekici bir nokta ise Katun’un da kağan kadar bir öneme sahip olup birlikte zikredilmesidir.*

Sonuç

Türk bodun yok bolmazun tiyin bodun bolçun tiyin kaŋım ilteriş kaganıg ögüm ilbilge katunug teŋri t(ü)sinte tutup yügerü kötürmiş (BK=kötürti) erinç cümlesinde geçen *teŋri t(ü)sinte tutup yügerü kötürmiş* ibaresi (Kök)Türklerin gök mitolojisi anlayışıyla değil; yaşadıkları siyasi ve tarihi bir olayla ilgilidir. Bu ibare -yazıtlarda geçtiği bağlam dikkate alınarak- Kutluk Kağan ve eşi İlbilge Hatun önderliğinde Çin’e karşı verilmiş 682’deki II. (Kök)Türk kağanlığının kuruluşu için başlatılan isyan sonucunda kazanılmış bağımsızlığa göndermede bulunmaktadır. İbarede yapılan kağan seçimi, Bilge Kağan tarafından Tanrıya aitmiş gibi verilmesinin altında Gök Tanrıya olan minnet duyguları yatmaktadır. Ayrıca, devletin kuruluşunda Kutluk’un yanı sıra İlbilge’nin adının da zikredilmesi (Kök)Türklerde katun (kadın)un sosyal ve siyasi hayattaki statüsünü göstermesi açısından dikkate değerdir.

Bizce, Köl(Kül) Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında geçen *Türk bodun yok bolmazun tiyin bodun bolçun tiyin kaŋım ilteriş kaganıg ögüm ilbilge katunug teŋri t(ü)sinte tutup yügerü kötürmiş (BK=kötürti) erinç* cümlesi: *Tanrı, Türk halkı yok olmasın diye, millet olsun diye babam İlteriş Kağanı (ve) annem İlbilge Katunu [(diğer Kök(Türklerin)] üzerinde tutup tahta oturttuş/(tu) şüphesiz.”* biçiminde anlamlandırılmalıdır.

Sonuçta bu ifade, dönemin inanışının gereği olarak (Kök)Türklerin yok olmasına razı olmayıp kut bağışlayan Tanrıya minnetini; dönemin siyasi tarihine bir belge niteliğiyle II. (Kök)Türk devletinin kuruluşunu (682) ve dönemin sosyal yaşantısının bir göstergesi olarak kağanla bir tutulan kadının (<katun) rolünü anlatması açısından yazıtların sanatkarâne üslûbuna bir örnektir.

Kaynakça

- Arat, Reşid Rahmeti. 1991. *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Atay, Ayten. 2014. *Çağatay Türkçesinde Edatlar*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Aydın, Erhan. 2014. *Orhon Yazıtları*. (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor). Konya: Kömen Yayınları.
- Berta, Arpad. 2010. *Sözlerimi İyi Dinleyin... Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını*. Çeviren: Emine Yılmaz. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clausen, Sir Gerard. 1972. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford At The Clarendon Press.
- Demir, Necati-Aydoğdu, Özkan. 2015. *Oğuzname (Kazan Nüshası) İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. İstanbul: kesit Yayınları.
- Ercilasun, A. B..2011. *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- _____. 2016. *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Ergin, Muharrem. 2004. *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Güner, Galip. 2016. "Karahanlı Türkçesinde Deyimleşmiş Fiiller". *International Journal of Humanites and education*. Vol 2, pp.81-130.
- Hacıeminoğlu, Necmettin. 1984. *Türk Dilinde Edatlar*. 3.Baskı. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Li, Yong-Söng. *Türk Dillerinde Son Takılar*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 40. İstanbul.
- Orkun, Hüseyin Namık. 1987. *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, Mehmet. 2015. *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları.. Metin-Çeviri-Sözlük*. Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Ölmez, Zuhâl Kargı. 1996. *Şecere-i Terâkime. (Türkmenlerin Soykütüğü)*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Şirin, Hatice. 2015. *Kül Tigin Yazıtı. Notlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tekin, Talat. 2014. *Orhon Yazıtları*. 5.Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

